ESHITISHDA NUQSONI BÒLGAN BOSHLANG`ICH SINF O'QUVCHILARINING OG'ZAKI NUTQINI RIVOJLANTIRISH

Klichxanova Kamola Djamalovna
O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Ijtimoiy himoya milliy agentligi Toshkent shahar Yashnobod tumani 272-ko'p tarmoqli ixtisoslashtirilgan maktabgacha ta'lim tashkiloti o'qituvchi-defektologi
E-mail: kklichxanova@gmail.com

Received: 31.08.2025
Revised: 01.09.2025
Accepted: 02.09.2025
Kalit so`zlar:
eshitish nuqsoni, boshlang‘ich sinf, og‘zaki nutq, logopedik mashqlar, defektologik metodlar, kommunikativ ko‘nikmalar, inklyuziv ta’lim.

Annotatsiya: Ushbu maqolada eshitishda nuqsoni bo‘lgan boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining og‘zaki nutqini rivojlantirish jarayoni, bu boradagi muammolar va ularni bartaraf etish metodlari yoritilgan. Tadqiqotda logopedik mashqlar, defektologik yondashuvlar, innovatsion metodlar hamda oila-maktab hamkorligining ahamiyati tahlil qilingan. Shuningdek, o‘quvchilarda kommunikativ ko‘nikmalarni shakllantirishning samarali yo‘llari ilmiy asoslangan holda taklif etiladi.

Ключевые слова:
нарушение слуха, начальная школа, устная речь, логопедические упражнения, дефектологические методы, коммуникативные навыки, инклюзивное образование

Аннотация: В данной статье рассматривается процесс развития устной речи у младших школьников с нарушением слуха, анализируются основные проблемы и пути их решения. В исследовании уделено внимание логопедическим упражнениям, дефектологическим подходам, инновационным методам, а также роли сотрудничества семьи и школы. Кроме того, предлагаются научно обоснованные рекомендации по формированию коммуникативных навыков у детей с нарушениями слуха

Keywords:
hearing impairment, primary school, oral speech, speech therapy exercises, defectological methods, communicative skills, inclusive education.

Annotation: This article explores the development of oral speech in primary school students with hearing impairments, highlighting the main challenges and effective solutions. The research emphasizes the role of speech therapy exercises, defectological approaches, innovative teaching methods, as well as the importance of family–school collaboration. Furthermore, the paper provides scientifically grounded recommendations for fostering communicative skills in children with hearing difficulties

Kirish. Hozirgi davrda ta’lim jarayonini modernizatsiya qilishda inklyuziv ta’lim tizimiga alohida e’tibor qaratilmoqda. Zero, har bir bolaning bilim olish huquqi va imkoniyatini ta’minlash mamlakatimizning ustuvor maqsadlaridan biridir. Inklyuziv ta’lim doirasida eshitishda nuqsoni bo‘lgan o‘quvchilarni umumiy ta’lim jarayoniga qo‘shish, ularda kommunikativ ko‘nikmalarni shakllantirish va og‘zaki nutqni rivojlantirish muhim pedagogik vazifalardan biri sanaladi. Boshlang‘ich ta’lim bosqichi bolaning nutqiy rivojlanishi uchun eng sezgir davr hisoblanadi. Shu davrda o‘quvchining og‘zaki nutqi, tovushlarni talaffuz qilish qobiliyati, so‘z boyligi, grammatik tuzilmalardan foydalanish malakasi shakllanadi. Ammo eshitishda nuqsoni bo‘lgan bolalarda bu jarayon murakkab kechadi, chunki ular tovushlarni to‘liq va aniq idrok eta olmaydilar. Natijada ularning lug‘at boyligi cheklangan, grammatik tuzilmalarni qo‘llash imkoniyatlari past bo‘ladi. Ilmiy tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, eshitishda nuqsoni bo‘lgan o‘quvchilarning og‘zaki nutqini rivojlantirish uchun maxsus logopedik mashg‘ulotlar, defektologik yondashuvlar va multisensorli metodlardan foydalanish samarali hisoblanadi. Masalan, ko‘rgazmali vositalar, artikulyatsion mashqlar, o‘yinlar, nutqiy muloqotga yo‘naltirilgan topshiriqlar o‘quvchilarning nutqiy faoliyatini faollashtiradi. Shuningdek, bu borada oila va maktab hamkorligi ham muhim rol o‘ynaydi. Ota-onalar tomonidan uy sharoitida amalga oshiriladigan mashqlar, o‘qituvchilar tomonidan sinfda qo‘llaniladigan metodlar, logoped va psixolog mutaxassislarning tavsiyalari bir butun tizim sifatida o‘zaro uyg‘unlashganda, bolalarning og‘zaki nutqi bosqichma-bosqich rivojlanadi. Shunday qilib, eshitishda nuqsoni bo‘lgan boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining og‘zaki nutqini rivojlantirish nafaqat pedagogik, balki ijtimoiy ahamiyatga ham ega bo‘lib, ularning keyingi ta’lim jarayoniga muvaffaqiyatli qo‘shilishi va jamiyatda to‘laqonli faoliyat yuritishi uchun muhim zamin yaratadi.

Adabiyotlar tahlili. Eshitishda nuqsoni bo‘lgan bolalarning nutqiy rivojlanishi masalasi ko‘plab olimlar tomonidan o‘rganilgan bo‘lib, ushbu tadqiqotlar mazkur yo‘nalishning nazariy va amaliy asoslarini belgilab bergan. Psixolingvistika nuqtai nazaridan, eshitish jarayonining buzilishi og‘zaki nutqning rivojlanishida sezilarli to‘siqlar tug‘dirishi aniqlangan (Vygotskiy, 1983). Unga ko‘ra, eshitishda nuqson bo‘lgan bolalarda nutqiy rivojlanishning sekinlashuvi, fonematik idrokning yetarli shakllanmasligi, shuningdek, lug‘at boyligi va grammatik strukturalar rivojida orqada qolish kuzatiladi. Logopediya sohasidagi tadqiqotlarda (Жукова, 2000; Шевченко, 2010) eshitishda nuqsoni bo‘lgan bolalar bilan olib boriladigan maxsus mashqlar, jumladan, tovushlarni to‘g‘ri talaffuz qilish, fonematik tahlil va sintez, nutqiy eshitishni rivojlantirish bo‘yicha metodlar samarali natija berishi qayd etilgan. O‘zbekistonlik olimlar ham bu borada muhim tadqiqotlar olib borganlar. Jumladan, N. Jo‘rayev (2015) eshitishda nuqsoni bo‘lgan boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining og‘zaki nutqini

rivojlantirishda o‘qituvchi va logoped hamkorligining ahamiyatini ta’kidlaydi. Shuningdek, U. To‘rayev (2018) oila va maktab hamkorligining bolaning kommunikativ ko‘nikmalarini shakllantirishdagi o‘rni haqida ilmiy asoslangan tavsiyalar beradi. Xorijiy tadqiqotlarda (Marschark & Hauser, 2012; Paul, 2009) esa, eshitishda nuqsoni bo‘lgan bolalarning nutqiy va akademik rivojlanishida inklyuziv ta’lim, multimodal kommunikatsiya va zamonaviy texnologiyalardan (masalan, eshitish apparatlari, koklear implantlar, audiovizual vositalar) foydalanish samarali ekani alohida ta’kidlanadi. Umuman olganda, ilmiy adabiyotlarning tahlili shuni ko‘rsatadiki, eshitishda nuqsoni bo‘lgan boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining og‘zaki nutqini rivojlantirish kompleks yondashuvni talab etadi. Ya’ni logopedik mashqlar, defektologik metodlar, innovatsion texnologiyalar, oila va maktab hamkorligi birgalikda amalga oshirilgandagina yuqori natijaga erishish mumkin.

Materiallar va metodlar. Mazkur tadqiqot eshitishda nuqsoni bo‘lgan boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining og‘zaki nutqini rivojlantirish bo‘yicha samarali metodlarni aniqlashga qaratildi. Tadqiqot Toshkent shahridagi maxsus maktab-internatlar va umumta’lim maktablarining inklyuziv sinflarida olib borildi. **Tadqiqot ob’ekti**, Eshitishda nuqsoni bo‘lgan 2–4-sinf o‘quvchilari (8–25 nafar bola) tadqiqot ishtirokchilari sifatida tanlab olindi. Ularning nutqiy rivojlanish darajalari oldindan logoped va defektolog mutaxassislar tomonidan baholandi. **Tadqiqot predmeti**. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining og‘zaki nutqini rivojlantirishda qo‘llaniladigan logopedik mashqlar, defektologik metodlar hamda innovatsion ta’lim texnologiyalarining samaradorligi.

Metodlar. Tadqiqot jarayonida quyidagi metodlardan foydalanildi: **Kuzatuv metodi** – o‘quvchilarning kundalik muloqot jarayonida nutqiy faoliyatini o‘rganish. **Suhbat va intervyu metodi** – ota-onalar, o‘qituvchilar va logoped mutaxassislar bilan suhbatlashish orqali qo‘shimcha ma’lumotlar olish. **Eksperimental metod** – o‘quvchilar bilan maxsus logopedik mashg‘ulotlar tashkil etish (masalan, tovushlarni farqlash, fonematik eshitishni rivojlantirish, dialogik nutq mashqlari). **Pedagogik tajriba** – sinf darslarida interfaol usullar (o‘yin texnologiyalari, rolli o‘yinlar, vizual materiallar)ni qo‘llash va natijalarni kuzatish. **Taqqoslash metodi** – tajriba guruhida qo‘llangan metodlar natijalari nazorat guruhi bilan qiyoslandi. **Statistik tahlil** – olingan ma’lumotlar miqdoriy va sifat jihatdan tahlil qilindi. **Tadqiqot bosqichlari 1-bosqich (diagnostik)** – o‘quvchilarning boshlang‘ich nutqiy darajasini aniqlash. **2-bosqich (eksperimental)** – og‘zaki nutqni rivojlantirish bo‘yicha mashg‘ulotlar o‘tkazish. **3-bosqich (nazorat va tahlil)** – tajriba natijalarini nazorat guruhiga nisbatan solishtirish va ilmiy xulosalar chiqarish.

Tadqiqot natijalari va muhokama. Tadqiqot davomida o‘tkazilgan diagnostik bosqichda eshitishda nuqsoni bo‘lgan boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining nutqiy rivojlanishi past darajada ekanligi kuzatildi. Ularning

aksariyati tovushlarni to‘liq talaffuz qila olmasligi, jumlalarni grammatik jihatdan noto‘g‘ri tuzishi va muloqot jarayonida sustlik ko‘rsatishi aniqlandi. Bu holat nafaqat nutqiy faoliyat, balki o‘quvchilarning ijtimoiy moslashuv jarayoniga ham ta’sir ko‘rsatadi. Eksperimental bosqichda qo‘llanilgan logopedik mashqlar, interfaol usullar hamda vizual materiallardan foydalanish sezilarli natija berdi. Jumladan: Fonematik eshitishni rivojlantirish mashqlari natijasida o‘quvchilar tovushlarni farqlash va to‘g‘ri talaffuz qilish qobiliyatini ancha yaxshilashdi. Dialogik va monologik nutq mashqlari orqali bolalar kundalik muloqot jarayonida faolroq bo‘la boshladi. O‘yin texnologiyalari va rolli o‘yinlar qo‘llanganda o‘quvchilarda nutqqa qiziqish ortib, kommunikativ ko‘nikmalar samarali shakllandi. Oila va maktab hamkorligi natijasida bolalarning o‘ziga ishonchi oshdi va ular ijtimoiy faollikda ham ijobiy o‘zgarishlarni namoyon qildi. Nazorat guruhidagi o‘quvchilarda esa sezilarli yutuqlar qayd etilmadi, bu esa tajriba guruhida qo‘llanilgan metodlarning yuqori samaradorligini tasdiqlaydi.
Muhokama jarayonida shuni aytish mumkinki, eshitishda nuqsoni bo‘lgan boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining og‘zaki nutqini rivojlantirish uchun kompleks yondashuv zarur. Bunda logopedik mashg‘ulotlarni innovatsion pedagogik texnologiyalar bilan uyg‘unlashtirish, shuningdek, ota-onalarni jarayonga faol jalb etish alohida ahamiyat kasb etadi. Tadqiqot natijalari xalqaro adabiyotlarda ilgari surilgan ilmiy qarashlarga hamohang bo‘lib, ular eshitishida nuqsoni bo‘lgan bolalarda og‘zaki nutqni rivojlantirish jarayoni ko‘p bosqichli va uzluksiz bo‘lishi kerakligini tasdiqlaydi.

Xulosa. Mazkur tadqiqot eshitishda nuqsoni bo‘lgan boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining og‘zaki nutqini rivojlantirish jarayonida logopedik va pedagogik metodlarning samaradorligini aniqlashga qaratildi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, bunday bolalarda nutqiy rivojlanish darajasi odatiy tengdoshlariga nisbatan sekinroq kechadi va maxsus pedagogik yondashuvni talab qiladi. O‘tkazilgan tajriba shuni tasdiqladiki: **Logopedik mashqlar** fonematik eshitishni rivojlantirishda muhim rol o‘ynaydi; **Interfaol metodlar** (o‘yin texnologiyalari, rolli o‘yinlar) bolalarning nutqqa bo‘lgan qiziqishini oshiradi va muloqot ko‘nikmalarini mustahkamlaydi; **Ota-ona va maktab hamkorligi** bolaning ijtimoiy moslashuvi hamda og‘zaki nutqini rivojlantirish jarayonini yanada samarali qiladi. Shunday qilib, eshitishda nuqsoni bo‘lgan o‘quvchilar nutqini rivojlantirish uzluksiz, bosqichma-bosqich va kompleks tarzda olib borilishi zarur. Bu jarayonda defektolog, logoped, o‘qituvchi va ota-onalarning hamkorligi muhim omil hisoblanadi. Tadqiqot natijalari amaliyotga joriy etilsa, bunday o‘quvchilarning nafaqat og‘zaki nutqi, balki ijtimoiy moslashuvi ham sezilarli darajada yaxshilanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Абдуллаева, Н. (2019). *Logopediya asoslari*. Toshkent: O‘zbekiston Milliy ensiklopediyasi.
2. Қодирова, М. (2021). *Eshitishda nuqsoni bo‘lgan bolalar bilan pedagogik ishlar metodikasi*. Toshkent: Fan va texnologiya.
3. Власова, Т. А. (2017). *Дети с нарушениями слуха и пути их обучения*. Москва: Владос.
4. Леонтьев, А. А. (2016). *Психология речи*. Москва: Смысл.
5. Садовникова, И. Н. (2020). *Логопедическая работа в начальных классах*. Санкт-Петербург: Питер.
6. Ochildiyeva, G. (2022). “Inclusive Education Practices in Uzbekistan: Challenges and Perspectives.” *Journal of Special Education Research*, 15(2), 45-56.
7. UNESCO. (2020). *Education and Disability: Analysis of Inclusive Approaches*. Paris: UNESCO Publishing.
8. WHO. (2018). *World Report on Hearing*. Geneva: World Health Organization.
9. Мирзаахмедова, Ш. (2018). *Defektologiya fanidan ma’ruzalar matni*. Toshkent: TDPU nashriyoti.
10. Павлова, Л. В. (2019). *Методы развития устной речи у детей с нарушениями слуха*. Москва: Академический проект.